

Regional Cooperation: Central Asian countries should strengthen regional cooperation initiatives, such as the Central Asia Regional Economic Cooperation Program (CAREC), to further reduce trade barriers, improve transit routes, and promote economic integration.

Diversification of Trade Partners: While connectivity with China and Europe is essential, Central Asian countries should also explore trade opportunities with neighboring regions, including South Asia and the Middle East, to diversify their trade portfolios.

Conflict Resolution and Diplomacy: Efforts to resolve regional conflicts and build diplomatic relations are essential to maintaining stability in the region. Diplomatic initiatives should be

pursued to create a conducive environment for trade and cooperation.

Investment in Logistics and Technology: Continued investment in modern logistics technologies and the development of multimodal transportation hubs will enhance trade efficiency and competitiveness.

In conclusion, Central Asia's transport corridors hold immense potential for economic growth and regional integration. By addressing challenges, fostering cooperation, and making strategic investments, Central Asian countries can fully leverage their transport possibilities and play a more prominent role in the global trade arena.

References:

1. Aliyev, H., Rzayev, A., & Gurbanov, R. (2020). Infrastructure challenges in Central Asia: Addressing gaps and promoting sustainable transportation. *Central Asian Journal of Transportation*, 12(3), 255-273.
2. Akiyev, Z., & Dukenbayeva, B. (2019). Multimodal transport hubs and logistics optimization in Central Asia. *Journal of Transport Geography*, 18(2), 112-127.
3. Blank, S. (2018). Geopolitics of Central Asian transportation: Power dynamics and implications. *Eurasian Studies Quarterly*, 9(4), 49-65.
4. Fazekas, K., & Ajánló, Z. (2019). Diplomacy and regional cooperation in Central Asian transportation: A decade review. *Central Asian Review*, 16(1), 35-51.
5. Hasanov, F. (2020). Central Asia in the great power competition: Impacts on transport corridors. *Eurasian Geopolitics Journal*, 11(2), 78-93.
6. Ho, P. (2018). The Belt and Road Initiative: Implications for Central Asia's infrastructure and trade. *Journal of Asian Economics*, 23(1), 12-28.
7. Kalyuzhnova, Y., Akimzhanova, D., & Umarov, B. (2017). Transportation infrastructure and economic growth in Central Asia. *Economic Modelling*, 35, 288-296.
8. Moldashev, K., Temirbekova, S., & Askarov, A. (2020). Investing in the future: A review of infrastructure projects in Central Asia. *Asian Development Review*, 27(2), 52-70.
9. Mustafayev, I., Dzhumabaeva, R., & Tolipov, K. (2018). The role of regional cooperation in optimizing Central Asian transport networks. *Eurasian Economic Review*, 10(1), 95-110.
10. Sarsenbayev, N., Aydarbekova, M., & Rakhatbekova, L. (2019). Sustainable transportation in Central Asia: Challenges and solutions. *Journal of Environmental and Transportation Planning*, 14(3), 200-215.
11. <https://ipi.worldbank.org/international/scorecard/radar/C/AFG/2023/R+ECS+2023>
12. CAREC Corridors. https://www.carecprogram.org/?page_id=20

TRANSPORT KORXONALARIDA IQTISODIY SALOHIYAT TAHLILINI TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI

Ismatullayeva Nasiba Nusratillo qizi
Toshkent davlat transport universiteti
tayanch doktoranti

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a36

Annotatsiya. Mamlakat iqtisodiyotida transportning tutgan o'рни. Uning iqtisodiy salohiyatini oshirish yo'llari. Iqtisodiy salohiyatini baholash usullari va temiryo'l transportida yuk va yo'lovchi aylanmalarining tahlili o'rganiladi.

Kalit so'zlar: transport, iqtisodiy salohiyat, yuk aylanmasi, yo'lovchi aylanmasi, baholash, samaradorlik, iqtisodiyot.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ АНАЛИЗА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Исматуллаева Насиба Нусратилло қизи
докторант Ташкентского государственного
транспортного университета

Аннотация. Роль транспорта в экономике страны. Пути повышения его экономического потенциала. Изучены методы оценки и анализа экономического потенциала грузовых и пассажирских перевозок на автомобильном транспорте.

Ключевые слова: транспорт, экономический потенциал, движение, пассажиропоток, оценка, эффективность, экономика.

FEATURES OF ORGANIZATION OF ANALYSIS OF ECONOMIC POTENTIAL IN TRANSPORT ENTERPRISES

Ismatullayeva Nasiba Nusratillo kizi
doctoral candidate of Tashkent State Transport University

Abstract. The role of transport in the country's economy. Ways to increase its economic potential. Methods of economic potential assessment and analysis of freight and passenger traffic in road transport are studied.

Key words: transport, economic potential, traffic, passenger traffic, assessment, efficiency, economy.

Kirish. Hozirgi vaqtda iqtisodiy obyektlar, jarayonlar va hodisalarning salohiyati va barcha turdagi potensial tavsiflari tahlili keng ko'lamli ilmiy tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Iqtisodiyotda turli tarmoqlarning salohiyati bevosita mamlakat barqaror rivojlanishining asosiy rivojlanish omillaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiyotda potentsiallarning ko'plab turlari va ta'riflari mavjud: resurs, ishlab chiqarish, moliyaviy-iqtisodiy, boshqaruv, raqobatbardosh, marketing, iqtisodiy, strategik, innovatsion, bozor, tadbirkorlik, axborot va shu kabilar. Shu bilan birga, potensial o'zaro bog'liq bo'lishi kerak. Iqtisodiy tizimning (tashkilot, tarmoq, viloyat, tuman, xalq xo'jaligi, jahon xo'jaligi) o'ziga xos darajasi (obyekti) bilan va shunga mos ravishda uni mikro, mezo va makrodarajada o'rganish mumkin.

Umumiy oladigan bo'lsak, iqtisodiy salohiyat – mehnat resurslari miqdori va ularni tayyorlash sifati san'at va qurilish tashkilotlarining ishlab chiqarish quvvatlari hajmi, transport vositalari mavjudligi, noishlab chiqarish sohasining rivojlanish tarmoqlari fan va texnika yutuqlarining rivojlanishi majmuyidir. Iqtisodiy nazariyada potensial har qanday sohadagi mavjud mablag'lar va imkoniyatlar yig'indisi sifatida ta'riflanadi, ammo ayni paytda "potensial" atamasi uni amalga oshirish emas, balki mavjud imkoniyatni bildiradi.

Iqtisodiyot nazariyasida potensial har qanday sohadagi mavjud mablag'lar, imkoniyatlar to'plami sifatida ta'riflanadi, lekin ayni paytda

"potensial" atamasi uni amalga oshirish emas, balki mavjud imkoniyatni bildiradi.

Adabiyotlarda iqtisodiy salohiyat tushunchasining turli talqinlarini – uning yillik ishlab chiqarish hajmi sifatidagi tor tushunchasidan tortib, ijtimoiy-iqtisodiy tizim kabi keng qamrovli kategoriyalargacha uchratish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Potensialning mohiyatini yanada kengroq tahlil qilish uchun sohada faoliyat yuritgan olimlarning fikrlarini ko'rib chiqamiz. Ko'rib chiqishning ushbu bosqichida potensialning iqtisodiy nazariyasining bir o'ziga xos xususiyatiga e'tibor qaratish o'rinlidir. Ilmiy va maxsus adabiyotlar tahlili "iqtisodiy salohiyat" tushunchasining turli xil talqinlarini ochib berdi va bu tushunchani ta'riflashda bir qancha yondashuvlarni aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari bu tushuncha iqtisodiy faoliyat turlariga (sanoat, qishloq xo'jaligi, sog'liqni saqlash, transport va hokazo) nisbatan ham o'zgar masligi aniq. Demak, potensial tushunchasi xo'jalik yurituvchi subyektning muayyan turdagi faoliyatini amalga oshirish qobiliyati sifatida mantiqan turli fanlar, jumladan, aniq fanlarning asosiy tushunchalaridan kelib chiqadi.

Korxonaning iqtisodiy salohiyati tarkibi, F.A.Kerjensevning ta'kidlashicha, "...xo'jalik yurituvchi subyektning uni tashkil etuvchi potentsiallarning (ishlab chiqarish, mehnat, bozor, moliyaviy, innovatsion, axborot, tashkiliy) sinergik birligiga asoslangan ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish qobiliyatlarining yig'indisidir. Strategik rivojlanish maqsadlariga erishish va raqobat-

bardoshlikni oshirish zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonaning xususiyatlaridir”.

V.V.Kovalyov korxonaning iqtisodiy salohiyatini uning mulkiy va moliyaviy imkoniyatlarining kombinatsiyasi deb hisoblaydi. Shu bilan birga, mulk salohiyati – nazorat ostida boʻlgan korxonaga mablagʻlari yigʻindisi; moliyaviy potensial esa korxonaning moliyaviy holati va moliyaviy imkoniyatlarining tavsifidir [9].

I.S.Kulikov korxonaning iqtisodiy salohiyatini oʻrganib chiqib, uni quyidagicha taʼriflaydi: “...barcha mablagʻlar, zaxiralar, ularning manbalari va zaxiralari, korxonaga xodimlarining ushbu resurslardan samarali foydalanish qobiliyati, shuningdek, tashqi operatsion muhitning imkoniyatlari yoki cheklavlari, aholini tovarlar va xizmatlar bilan qondirish, maksimal daromad olish, umuman, korxonaga samaradorligini oshirish va uning bozor barqarorligini taʼminlash uchun korxonaning resurslari va imkoniyatlaridan foydalanish samaradorligini yuklovchi omil” [10].

Algin fikricha, iqtisodiy potensial iqtisodiyot tarmoqlarining mutlaq imkoniyatlari va ulardan foydalanish darajasiga bogʻliq boʻlib, ularning miqdoriy bahosi ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishni hisobga olgan holda haqiqiy ishlab chiqarilgan mahsulotga koʻra amalga oshiriladi. Ularning sifatini aniqlash uchun umumiy iqtisodiy salohiyat bilan bir qatorda milliy iqtisodiyotning alohida tarmoqlarining iqtisodiy imkoniyatlarini ham hisobga olish kerak. Mintaqaning ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasi, uning mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish va xizmatlar koʻrsatish qobiliyati mintaqaning iqtisodiy salohiyatini aks ettiradi [11].

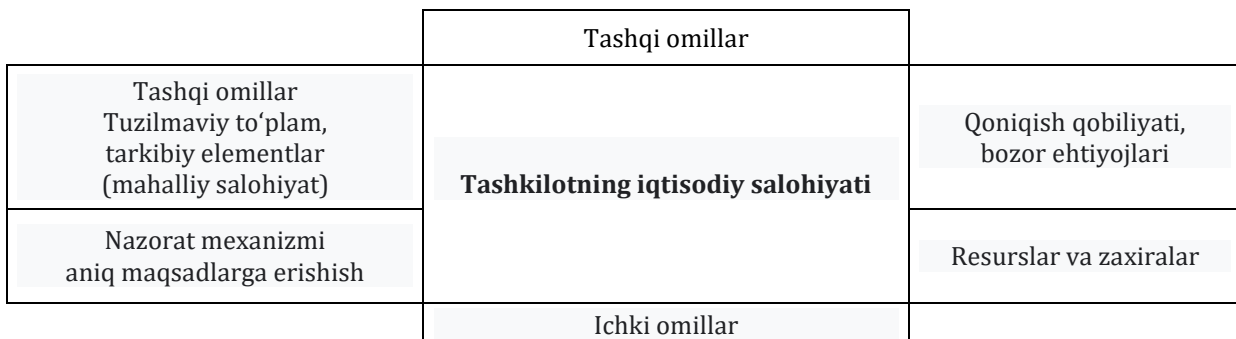
Shunday qilib, baʼzi mualliflar iqtisodiy salohiyatni “subyektning umumiy faoliyat koʻrsatishi, biror narsa yaratish qobiliyati” deb talqin qiladilar. Zamonaviy iqtisodiy lugʻatda iqtisodiy

salohiyat deganda, mamlakat iqtisodiyoti, uning tarmoqlari, korxonalari, fermer xoʻjaliklarining ishlab chiqarish-xoʻjalik faoliyatini amalga oshirish, mahsulot ishlab chiqarish, tovar ishlab chiqarish, xizmatlar koʻrsatish, aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishdagi umumiy qobiliyati tushuniladi. Iqtisodiy salohiyat iqtisodiy tizimning rivojlanish, mavjud omillardan maksimal darajada samarali foydalanish, ishlab chiqarish va isteʼmolni rivojlantirishni taʼminlash qobiliyatini ham aks ettiradi.

Yuqoridagi iqtisodiy potensialga berilgan izohlardan kelib chiqib aytishimiz mumkin, iqtisodiy potensial har qanday obyekt yoki subyektning resurslar bilan taʼminlanganlik, uning rivojlanish va imkoniyatlar chegarasini belgilovchi omillar yigʻindisidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Transport sohasida iqtisodiy salohiyatni tahlil qilishda mavjud boʻlgan ilmiy tadqiqotlarni oʻrganish, ularni baholash, statistik maʼlumotlarni oʻrganish va iqtisodiy jihatdan taqqoslash va tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, maʼlumotni guruhlash, analiz va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanilgan.

Tahlili va natijalar. Iqtisodiy salohiyat koʻp darajali va koʻp qirrali oʻrganish obyekti, yaʼni ishlab chiqarish kuchlarini tahlil qilish asosida iqtisodiy salohiyatni mamlakat salohiyati, sanoat salohiyati, hudud salohiyati, korxonaga salohiyatiga boʻlish mumkin. Turli darajadagi iqtisodiy potentsiallar ishlab chiqarishning oʻziga xos xususiyatlari va mahsulotga boʻlgan talab bilan belgilanadigan resurslarni ajratish tarkibi va hajmida farqlanadi. Tashkilotning iqtisodiy salohiyatini shakllantirishning nazariy asoslarini ishlab chiqish uchun biz uning asosiy xususiyatlarini aniqlaymiz (1-rasm).

1-rasm. Tashkilotning iqtisodiy salohiyati xususiyatlari[13]

Iqtisodiy potensialni miqdoriy va sifat usullaridan foydalanmasdan baholash mumkin emas. Bunday potensial baholash usullari quyidagilarni oʻz ichiga oladi: vaziyatni tahlil qilish, portfel tah-

lili, stol tadqiqoti, maxsus usullardan foydalangan holda tashkilot xodimlarining soʻrovlari (diagnostik suhbatlar), jamoaviy ish usullari, ekspert baholashlari, matematik usullar (trend tahlili, omil

tahlili, hisoblash, o'rtacha ko'rsatkichlar, maxsus koeffitsiyentlar va hokazo). Korxonaning iqtisodiy salohiyati, ko'pincha, bir qator xususiyatlar yordamida aniqlanadi: real imkoniyatlar, resurslar va zaxiralar miqdori, potentsialdan foydalanish qobiliyati, uni amalga oshirish darajasi natijalari va hokazo. Tadqiqotchi E.V.Basalayevaning fikriga ko'ra, iqtisodiy potentsial ko'rsatkichlarni kerakli darajada aniqlik bilan o'lchash va baholash mumkin bo'lgan to'rt guruhga bo'lish mumkin:

1. Foyda olish uchun faoliyat.
2. Pul oqimlarini shakllantirish maqsadidagi faoliyat.
3. Qiymatni saqlash maqsadidagi faoliyat.
4. Hayot sifatini saqlab qolish uchun tadbirlar.

Iqtisodiy salohiyatni baholashning eng muhim vazifalari quyidagilardan iborat:

- ✓ rentabellikni baholash (kapitalning rentabelligi);
- ✓ korxonaning ishbilarmonlik faolligi darajasini baholash;
- ✓ moliyaviy barqarorlikni baholash;
- ✓ balansning likvidligi va korxonaning to'lov qobiliyatini baholash.

Iqtisodiy adabiyotlarda an'anaviy ko'rsatkichlar sifatida quyidagilar ajralib turadi:

- mulk holati;
- bozor pozitsiyasi;
- ishlab chiqarish resurslarining mavjudligi;
- ishlab chiqarish samaradorligi;

➤ korxonaning moliyaviy holati.
Iqtisodiy salohiyatni baholashda turli tarkibiy omillar hisobga olinadi, masalan:

- ❖ ishlab chiqarishning texnik tuzilmasi (quvvat-mehnat nisbati);
- ❖ ishlab chiqarishning organik tuzilishi (resurslardan foydalanish samaradorligi);
- ❖ ishlab chiqarish xarajatlari tarkibi (ishlab chiqarish samaradorligi);
- ❖ ishlab chiqarish fondlarining quvvati (mahsulot yaratishda ishtirok etgan ishlab chiqarish fondlarining ulushi);
- ❖ ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha aylanmasi (ishlab chiqarish fondlari tomonidan amalga oshirilgan aylanmalar soni);
- ❖ sof ishlab chiqarishning kapital zichligi (sof ishlab chiqarishning bir rubliga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish fondlarining qiymati);
- ❖ iste'mol darajasi (sof mahsulotning bir so'miga mehnat narxi);
- ❖ jamg'arish darajasi (korxonada ishlab chiqarishni rivojlantirishga qayta sarmoya kiritishi mumkin bo'lgan foyda ulushi (qayta investitsiya koeffitsiyenti)).

Mamlakat iqtisodiyotida transport sohasi muhim ahamiyat kasb etadi. Uning potentsialini rivojlantirish va to'g'ri tahlil qilish bevosita iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Quyida ko'rsatilgan jadval orqali mamlakatda transport sohasida yuk aylanmalarini ko'rishimiz mumkin.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasida transport tarmoqlarida yuk aylanmasi dinamikasi

Ko'rsatkichlar	2019	2020	2021	2022	Farqi					
					2022-yil 2021-yilga nisbatan		2022-yil 2020-yilga nisbatan		2022-yil 2019-yilga nisbatan	
					Mutlaq	Nisbiy	Mutlaq	Nisbiy	Mutlaq	Nisbiy
Yuk aylanmasi mlrd., t-km	72,6	66,9	74,8	75,5	0,7	1,009358	8,6	1,12855	2,9	1,039945
Temiryo'l transporti	23,4	23,6	24,6	25	0,4	1,01626	1,4	1,059322	1,6	1,068376
Avtomobil transportida	15,9	16,2	19,1	20,5	1,4	1,073298	4,3	1,265432	4,6	1,289308
Quvur transportida	33,2	26,8	30,8	29,7	-1,1	0,964286	2,9	1,108209	-3,5	0,894578
Havo transporti	119	219	303,5	322,8	19,3	1,063591	103,8	1,473973	203,8	2,712605

Manba: www.stat.uz

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkin, temiryo'l transporti, avtomobil va havo transportida yuk aylanmasi 2019-2022-yillar oralig'ida oshib borgan. Yillar kesimida ko'radigan bo'lsak, 2022-yilda eng ko'p yuk aylanmasi

havo transportiga, eng kam yuk aylanmasi miqdori avtomobil transporti salmog'iga to'g'ri kelgan. Temiryo'l transportida yuk aylanmasi 2022-yilda 2019-yilga nisbatan 1.6 mlrd. t-km ga oshgan. Avtomobil transporti 4,6 mlrd. t-kmga oshgan.

Ma'lumotlardan aytish mumkinki, mamalakatda transport salohiyati va unga talab ortib bormoqda.

Xulosa va takliflar. Mamlakatimizda istiqbolning dastlabki yillaridan transport-kommunikatsiya sohasini rivojlantirishga ustuvor vazifalardan biri sifatida alohida e'tibor qaratilgani bugun o'zining yuksak samaralarini bermoqda. Negaki, yo'l-transport infratuzilmasi zamon talablari darajasida rivojlanayotgani iqtisodiyotimiz taraqqiyotida tobora hal qiluvchi ahamiyat kasb etyapti. Bunda Prezidentimizning soha istiqboliga qaratilgan qator farmon va qarorlari dasturiy bo'lib xizmat qilayotir.

Hozirgi bosqichda O'zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanishini ta'minlashning asosi milliy iqtisodiyotning turli sohalarida tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy salohiyati hisoblanadi. Shu munosabat bilan iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning boshqa omillari qatorida tashkilotlar, tarmoqlar, hududning iqtisodiy salohiyatini oshirish va rivojlantirishga ta'sir etuvchi shart-sharoitlar, mezon va mexanizmlarni hisobga olish o'z vaqtida va dolzarb ko'rinadi.

Korxonaning moliyaviy salohiyati, bir tomondan, resurslarni to'plash yoki ulardan foyda-

lanishning erishilgan darajasini tavsiflaydi, boshqa tomondan, erishilgan daraja istiqbolli faoliyat uchun imkoniyat sifatida ishlaydi.

Moliyaviy potensial boshqaruvning yashirin harakatlari va qarorlari ketma-ketligi o'sib boradigan platforma bo'lib xizmat qiladi va shu bilan butun davrning dinamik salohiyatini yaratadi. Iqtisodiy potensialning ba'zi tarkibiy qismlari moliyaviy potensialda yashirin imkoniyatlar ko'rinishida namoyon bo'ladi, ular ma'lum darajada jamg'arish davrlarini yakunlab, iqtisodiy salohiyatni oshiradi.

Iqtisodiy potensial tashkilotning dinamik rivojlanishdagi haqiqiy imkoniyatlarini belgilaydi. Hisoblangan iqtisodiy salohiyatning samaradorlik mezonini baholash uchun uni moliyaviy salohiyat bilan solishtirish va doimiy tahlil qilib borish kerak.

Temir yo'lning holati va ish sifatidan transport keyingi ijtimoiy rivojlanish istiqbollari bog'liq mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi bilan bir qatorda davlatning samarali imkoniyatlarini ham hisobga oladi va mamlakat xavfsizligi, transport ehtiyojlarini qondirish, yaratish hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini oshiradi.

Manba va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. "Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish bo'yicha davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish" to'g'risida. 2021-yil 1-aprel.
2. Ortiqov. Sanoat iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. TDIU, 2006.
3. Gaipnazarova Z. Innovatsiya, investitsiyalarning samaradorligini oshirish. ToshTU, 2013.
4. Катасонов В.Ю. Инвестиционный потенциал экономики: механизмы формирования и использования. 2005.
5. Ishonqulov N.F., Pardayev M.Q., Ibrohimov A.T., Misirov K.M., Nurmanov U.A. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. – T., 2014.
6. Dzhumanova A.B., Kushakova M.N., Khodzhaeva N.A. Formation of accounting management information in the control system of enterprises of JSC "Uzbekistan Railways". // International Journal of Advanced Science and Technology. 2019. T. 28. №. 14. C. 32-36.
7. Babaxanova N.U., Djumanova A.B., Juraeva X.Y. Korxonada boshqarish samaradorligini oshirishda moliyaviy tahlilning o'рни. // Academic research in educational sciences. 2022.
8. Гусаков В.Г. Экономика и организация сельского хозяйства в условиях становления рынка: научный поиск, проблемы, решения. / В.Г.Гусаков. – Минск: Белорус. наука, 2008.
9. Ковалев В.В. Анализ баланса, или как понимать баланс. Учеб.-практ. пособие. / Под ред. В.В.Ковалева, Вит. В.Ковалева. – М.: Проспект, 2008.
10. Куликов И.С. Повышение эффективности использования экономического потенциала предприятий, производящих хлебобулочные и мучные изделия. Автореф. дис. ...канд. экон. наук: 08.00.05 / И.С.Куликов. ГОУ ВПО «Московский гос. ун-т пище-вых производств». – М., 2009.
11. Альгина М.В. Инновационный потенциал экономической системы и его оценка. / М.В.Альгина, В.А.Бовнар. // Современные технологии управления. 2011. №1 (01). № рег. статьи 0001. Режим доступа: <http://sovman.ru>. Дата доступа: 24.12.2013 г.
12. www.stat.uz
13. Волкова Е.В. Экономический потенциал: сущность, классификация и структура. Текст научной статьи по специальности «Экономика и бизнес». 2014.